

MEVLÂNÂ DÜŞÜNCESİNDE EBU'L-HASAN HARAKÂNÎ ETKİSİ

The Influence of Abū al-Ḥasan al-Kharaqānī on Mawlānā's Thought

Hamdi KIZILER

Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tasavvuf Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye.

Prof. Dr., Karabük University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Sufism, Karabük, Türkiye.

hamdikiziler@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9131-1645

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28 Şubat / February 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Nisan / April 2025

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2025

Cilt / Volume: 27 **Sayfa/Pages:** 65-86

Atıf / Citation: Kıziler, Hamdi. "Mevlânâ Düşüncesinde Ebu'l-Hasan Harakânî Etkisi [The Influence of Abū al-Ḥasan al-Kharaqānī on Mawlānā's Thought]". Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER] 27 (Haziran / June 2024): 65-86

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1649111>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Hamdi KIZILER**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

İnsan hem fiziksel hem de metafizik katmanlara sahip bir varlıktır. Bu katmanlar arasında denge sağlanamazsa iç ve dış dünyasında problemler ortaya çıkar. Dengenin sağlıklı olabilmesi için insan, sürekli bir anlam arayışı içine girer ve bunun için de doğru, güzel ve benlik dönüşümünü gerçekleştirmiş yetkin rol modellere ihtiyaç duyar. Şüphesiz bu modeller, peygamberler ve onların izinden giden kâmil insanlardır. Bu noktada sosyal olan insanın diğer varlıklarla etkileşimi ortaya çıkar. Etkileşim, insanın tarihî veya çağdaş şahsiyetler arasında olduğu gibi, herhangi bir eser, olay veya olgu arasında da olabilmektedir. Bu çalışmada konu ettiğimiz Ebu'l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ Celaleddin-i Rumî'nin hem kâmil insan olmaları hem de etkileşimleri, tasavvuf düşüncesi açısından önemli bir yere sahiptir. Harakânî'nin birçok tarikat silsilesinde adının geçmesi, Üveysilik tarihiyle Bâyezîd-i Bistâmî'nin Tayfurîyye ekolüne mensup olması, Nakşibendiyye tarikatının ilklerinden olan birçok sûfîyi etkilemesi, onun etki alanının oldukça geniş olduğunu göstermektedir. Mevlânâ'nın sadece Harakânî'den değil birçok sûfiden de etkilendiği tespit edilmiştir. Mevlânâ'nın Harakânî'yi manevî müşîd olarak kabul etmesi ve onu övücü sözlerle anması, Harakânî'nin Mevlânâ'nın tasavvuf düşüncesindeki etkisinin büyüklüğünü ve önemini göstermektedir. Bu çalışmada Mevlânâ'nın kendisinden asırlar önce yaşamış olan aşk ve cezbe ehli Harakânî'nin tasavvuf düşüncesindeki bazı etki alanları incelenmiştir. Hedeflenen amaç ise, her iki sûfinin Anadolu'da tasavvuf düşüncesinin kurucu teorisyenlerinden olmalarından yola çıkılarak tasavvuf geleneğindeki aşk, vecd ve cezbe ehlinin hallerinin anlaşılması ve etki alanlarının tespit edilmesidir. Çalışmada ele alınan her iki sûfinin aşk ve cezbe ehli olması ve Mevlânâ'nın büyük bir âlim, şair, mütefekkir gibi çok yönlülüğü, konunun geniş olmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak konu Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde bizzat Harakânî hakkında söylediği kendi ifadelerinden yola çıkılarak bazı çıkarımlarla sınırlandırılmıştır. Araştırmada yöntem olarak giriş kısmında insanın ontolojik yapısı ve anlam arayışı üzerinde kısaca durulmuş, manevî rehberlerin rol modelliği özetlenmiştir. Mevlânâ'nın etkilendiği diğer sûfiler arasında Harakânî'nin özel bir yeri olduğu tespit edilerek öne çıkan etki alanları belirlenmiştir. Harakânî'nin, Mevlânâ'nın düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olduğu, eserinde bazen açık bazen de metaforik anlatımlarla sıkça bahsedilmesinden anlaşılmaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında, Harakânî'nin Mevlânâ üzerindeki etki alanları; meşrep, keşf ve ilham, Üveysilik, mecaz/symbol veya metaforik anlatım, zâhir ve bâtinî bilgi şeklinde ele alınmıştır. Aslında çalışma konusu olan her iki şahsiyetin şuttârlığından hareketle, zaman ve mekân ötesi birçok alanda etkileşimden bahsetmek mümkündür. Ancak bir makalenin sınırları çerçevesinde, sadece *Mesnevî*'den hareketle belirli alanların tespiti ve diğer birçok hususu burada özetlemek icap etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mevlânâ, Harakânî, Etki, Şuttârlık, Üveysilik, Keşf, Metafor.

Abstract

Human beings are entities that possess both physical and metaphysical layers. If a balance between these layers is not maintained, problems arise in both their inner and outer worlds. In order for this balance to be healthy, humans engage in a constant search for meaning. For this purpose, they require perfect role models who embody the ideals of truth, beauty, and self-transformation. Undoubtedly, these models are the prophets and the perfect individuals who follow their path. At this point, the social human's interaction with other beings comes into play. This interaction may occur not only between historical or contemporary individuals but also between any work, event,

or phenomenon. In this study, the significance of both Abū al-Ḥasan al-Kharaqānī and Mawlānā Jalāl al-Dīn al-Rūmī's interactions and their status as perfect human beings holds an important place within the framework of Sufism. Al-Kharaqānī's name appears in many Sufi lineages, and his association with the Ṭayfuriyya school of Bāyazīd al-Bisṭāmī through the 'Uwaysī path and his influence on many early sufis of the Naqshbandiyya order demonstrate the wide scope of his influence. It has been identified that Mawlānā was influenced not only by al-Kharaqānī but also by many other sufis. Mawlānā's acceptance of al-Kharaqānī as a spiritual guide and his frequent praise of him indicate the significant and profound impact al-Kharaqānī had on Mawlānā's sufi thought. This study explores some of the areas of influence of al-Kharaqānī, a figure of love and ecstasy who lived centuries before Mawlānā, within the framework of sufi thought. The main objective is to understand the states of those engaged in love, ecstasy, and attraction in the sufi tradition, based on the fact that both of these sufis were founding theorists of sufi thought in Anatolia, and to identify the scope of their influence. The scope of this study naturally becomes extensive due to the multifaceted nature of Mawlānā as a great scholar, poet, and thinker, as well as his association with the people of love and ecstasy. However, the study is narrowed down by focusing on Mawlānā's own expressions about al-Kharaqānī in his *Mathnawī*. The methodology involves a brief discussion of the ontological structure of human beings and the search for meaning in the introduction, followed by an overview of the role-modelling function of spiritual guides. It has been determined that al-Kharaqānī holds a special place among the other sufis who influenced Mawlānā, and key areas of influence are identified. The frequent references to al-Kharaqānī in Mawlānā's work, both explicitly and through metaphorical expressions, show that al-Kharaqānī occupies an important place in Mawlānā's intellectual world. In the subsequent sections of the study, al-Kharaqānī's influence on Mawlānā is analysed in terms of "mashrab" (spiritual inclination), "kashf" (unveiling) and "ilhām" (inspiration), the 'Uwaysī path, metaphorical expressions, and the duality of outward and inward knowledge. The two figures, both belonging to the "shuṭṭār" group, provide grounds for discussing interactions beyond time and space. However, within the limits of this article, only specific areas based on *Mathnawī* are identified, and many other aspects are summarised.

Keywords: Sufism, Mawlānā, al-Kharaqānī, Influence, Shuṭṭār Path, 'Uwaysī Path, Kashf, Metaphor.

Giriş

Yüce Allah, insanı ontolojik bakımdan diğer varlıklara göre çok katmanlı yaratmıştır. İnsanın; yemek, içmek, sevinmek, üzülmek, yorulmak gibi maddeden kaynaklanan fiziksel katmanlarının yanında, duyu organlarıyla görülmeyen ruh, kalp, nefis, akıl gibi metafizik katmanları da vardır. Ayrıca bu katmanları besleyen zekâ, sezgi, duygu, tefekkür, tezekkür gibi daha pek çok unsur, insanı varlıklar âleminde özel ve özellikli kılmaktadır. Bu durum, insana aynı zamanda büyük bir güç ve denge de vermektedir. İnsan, katmanları dengesiz besler veya bazılarını ihmal ederse o zaman hem iç âleminde hem de dış âlemde problemlerin

doğmasına ve hatta kozmik dengenin bozulmasına sebep olur.¹ Allah tarafından “üstün, seçkin, halife, yöneten, üreten vs.” gibi niteliklerle yaratılan insan, metafizik âlemden fizik âlemine geldiğinde anlam arayışına başlar. İnsanlardan bir kısmı, anlam arayışını ontolojik hikmetin ve fitratın dışında arama gafletiyle nefis ve beden arzularının etkisinde kalabilir. Böylece hakikatin dışına çıkar, doğru ve gerçek rotasını şaşırabilir. Bu sebeple Yaratıcı, ihtiyaç duyduğunda insana rehberlik yapması için vahiy ve peygamberler göndermiştir.² Bütün peygamberler, geldikleri toplum içinde en iyi, en güzel ve en doğru şekilde örneklik ve modellik yapmışlardır. Kendilerinden sonra da Allah’ın emir, yasak ve ahlak ilkelerine uyan insanlar yetiştirmişler ve kalabalık kitlelere onları örnek ve rol model olarak miras bırakmışlardır. Buna göre örnek veya rol model olabilmek; varlıklar düzleminde her şeyin yegâne yaratıcısı Cenâb-ı Allah ile ilişkisini doğru ve gerçek anlamda kurabilmek, iyi ve güzel şeyler yapabilmek, kendini ve O’nu tanıyabilmek vs. ile mümkündür. İşte bunları yapabilen kişi, iç âlemini güzelleştirebilmiş ve manevî kemâle ermiş demektir. Varlıkların tabiatı gereği artık bu örnek insan, başkalarını etkileyebilecek bir model olmuştur.

İnsan, tabiatı gereği varlıklarla sürekli bir etkileşim halindedir. Etkileyen ve etkilenen varlık türünün en önde geleni insandır. Şüphesiz etkileşim olumlu yönde olabildiği gibi olumsuz da olabilmektedir. Etkileşimin doğru ve olumlu olabilmesi için iyi, güzel, yetkin gibi niteliklere sahip kâmil insanlara ihtiyaç vardır. Bu çalışmada konu ettiğimiz Ebu’l-Hasan Harakânî (ö. 425/1033) ve Mevlânâ Celaleddin-i Rumî (ö. 672/1273), pek çok insana göre bilgili, yetenekli, üretken, güzel huylu, kâmil insanlardır. Dolayısıyla etkileşim için oldukça isabetli ve elverişli kişilerdir. Kronolojik olarak Ebu’l-Hasan Harakânî, Mevlânâ’dan önce yaşadığı için Mevlânâ’nın ondan etkilenmesi tabiidir. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’de sıklıkla ve uzun sayılabilecek düzeyde Harakânî’den bahsetmesi, ondan etkilendiğini göstermektedir.

Şüphesiz Mevlânâ’nın etkilendiği insanlar sadece Harakânî ile sınırlı

¹ Abdülaziz Tantik, “İnsan Etkileşim İçinde Var Olur”, *Turkish Aawsat* (Erişim 02.02.2025).

² *Kur’ân Yolu* (Erişim 20 Şubat 2025), Yûnus 10/47; en-Nahl 16/36, 63; Fâtır 35/24.

değildir. Mevlânâ'nın eserlerinde kendisini etkileyen pek çok kişiyi görmek mümkündür. Bunlar arasında; Ebû Haşim Kufî (ö. 150/767), İbrahim b. Edhem (ö. 161/778), Şakî-i Belhî (ö. 194/810), Ebû Yezid Tayfûr Bistâmî (ö. 234/848), Haris el-Muhâsibî (ö. 243/857), Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859), Senâî (ö. 525/1131), Nizamî-i Gencevî (ö. 611/1214), Feridüddin Attâr (ö. 618/1221) gibi şahsiyetler sayılabilir.³

Çalışma alanının genişliği dikkate alındığında konuyu Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de etkilendiği sûfilerden sadece Harakânî ile sınırlandırmak icap etmiştir. Mevlânâ'nın genelde İslam düşüncesinde ve özelde de tasavvuf tarihindeki düşünce izlerini takip edip anlamak, çalışmanın hedefleri açısından önemli olsa gerektir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Ebu'l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ gibi "Şuttâr" ehlinde olan meşhur şahısların etkileşimini seçmek için pek çok sebebin olduğu muhakkaktır. Bunların en başında her iki sûfînin de Anadolu'da tasavvuf düşüncesinin kurucu teorisyenlerinden olmaları gelir. Yine her ikisinin tasavvuf düşüncesinde aşk, vecd ve cezbe ehli olması ve kendilerinden sonraki dönemleri etkilemiş olmaları dikkat çekicidir. Şüphesiz bir insan, hayatı boyunca pek çok kişi veya gruplardan, eser, olay veya olgudan etkilenebilir. Mevlânâ'nın ifadelerinden de anlaşıldığı gibi onun hem kendi döneminde hem de kendisinden önce yaşayan pek çok kişiden etkilendiği muhakkaktır. Burada Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinde anlattıklarından yola çıkılarak Harakânî'nin Mevlânâ üzerindeki etkisini anlamaya ve tespiti çalışılacaktır. Bununla beraber yaşadığı asırdan günümüze kadar ciddi tesir bırakmış büyük sûfî, mütefekkir, âlim, şairin eserinde bahsettiği Şuttâr ehli Harakânî'den etkilenmesi, bir makalenin sınırları çerçevesinde sadece belli başlı yönleriyle ele alınacaktır.

Esasen Ebu'l-Hasan Harakânî'nin etki alanının oldukça geniş olduğunu belirtmek gerekir. Kendisinin "Üveysîlik" tarihiyle Bâyezîd-i Bistâmî'nin "Tayfuriyye" ekolüne mensup olduğu kabul edilmekle beraber, Nakşibendiyye tarikatının ilklerinden olan Aynülküdat el-Hemedânî (ö. 525/1131) ve Yusuf Hemedânî'den (ö. 535/1140) başlayıp Feridüddin

³ Ahmet Kazım Ürün, "Mevlânâ'nın Edebi Kişiliğini Etkileyen Şahsiyetler ve Eserleri", *III. Uluslararası Mevlânâ Kongresi* (Konya: y.y., 2023), 69.

Attâr (ö. 618/1221), Necmeddîn-i Dâye (ö. 654/1256), Ahmet Yesevî (ö. 562/1166), Hacı Bektaş-ı Velî (ö. 670/1271), Mevlânâ ve Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1429) gibi pek çok sûfîyi etkilediği bilinmektedir. Bu sebeple birçok tarikat silsilesinde adı yer almıştır.⁴ Nitekim çalışmanın temasını oluşturan Mevlânâ, manevî mürşid kabul ettiği Harakânî'den oldukça övücü sözlerle bahsetmiş ve onu manevî âlemin öncülerinden saymıştır.⁵

1. Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Mevlânâ Düşüncesindeki Etki Alanları

Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, pek çok kişiden etkilenmiş ve eserlerinde bunların bir kısmından bahsetmiştir. Şüphesiz bunlardan biri de Ebu'l-Hasan Harakânî'dir. Ancak Mevlânâ gibi bir sûfî ve şair bilgenin eğer açıkça belirtmemiş ise hangi görüş ve düşüncesinin doğrudan Harakânî'den etkilendiğini tespit etmek oldukça zordur ve gerçekçi de değildir. Zira Harakânî'den etkilendiğini düşündüğümüz herhangi bir düşünce veya görüş, aynı zamanda başka bir sûfîye de ait olabilir. Bu sebeple Mevlânâ'nın eserlerinde bizzat Harakânî'nin adını anarak veya ele aldığı konu içinde kendisinden bahsederek açıkça ifade ettiği sözlerinden hareket ederek etki alanlarını belirlemek daha isabetli olacaktır.

1.1. Meşrep Etkisi

Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veleddin'in (ö. 628/1231) mürşidi olan Necmeddin-i Kübra'nın (ö. 618/1221) *Usûlü'l-Aşere* adlı eserinde belirttiği gibi, insanı Hak Teâlâ'ya ulaştıran yollar, mahlukatın nefesleri adedi kadardır. Bununla beraber tasavvuf tarihinde bu yolların mahiyetleri dikkate alınarak tasnif yapılmış ve üç ana grupta toplanmıştır. Bunlardan birincisi; ibadet, amel, zühd, takva ve ahlakî esas alanların yolunu temsil eden "Tarîk-i Ahyâr"dır. İkincisi; mücadele, riyazet, kalp tasfiyesi ile nefis tezkiyesine önem verenlerin yolu kabul edilen "Tarîk-i Ebrâr"dır.

⁴ Süleyman Uludağ, "Harakânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/93-94; Ahmet Emin Seyhan, "Anadolu'nun Manevî Mimarlarından Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Birlikte Yaşama Tecrübesine Katkıları", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi* 2/2 (2015), 2.

⁵ Hasan Çiftçi, "Mevlânâ ile Şems-i Tebrizî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî", *Tasavvuf, İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/14 (2005), 565-590.

Üçüncüsü ise aşk, şevk, vecd ve cezbeye önem verenlerin yolu olan “Tarîk-i Şuttâr”dır.⁶

Tasavvuf düşüncesinde önemli ve etkin bir sûfî olan Hücvîrî (ö. 465/1072), ilk telif eserlerden sayılan *Keşfü'l-Mahcûb* adlı eserinde, yaşadığı asırda çeşitli tasavvufî fırka ve zümrelerin zuhur ettiğini söylemiştir. Bunlardan Ebû Yezid Tayfûr Bistâmî'ye (ö. 234/848) nispet edilen Tayfûriyye; aşkı, vecdi, cezbeyi ve sekri esas almıştır. Ebû Kasım Cüneyd Bağdâdî'ye (ö. 297/909) nispet edilen Cüneydiyye ise Tayfûriyye'nin aksine sahvî yani uyanık ve ayık olmayı, temkini ve ihtiyatı esas almıştır.⁷ Tasavvuf tarihinde, şahısların hal ve hareketleri ile eserlerinden yola çıkılarak Bâyezîd-i Bistâmî'nin yolunun aşk, muhabbet, cezbe ve sekrin sıklıkla yaşandığı “Şuttâr Ehli”nin yolu olduğu kabul edilmiştir. İşte bu yol Ebu'l-Hasan Harakânî, Ebû Saîd Ebu'l-Hayr (ö. 440/1049), Senâî (ö. 525/1131) ve Feridüddin Attâr (ö. 618/1221) gibi sûfiler vasıtasıyla Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'ye kadar ulaşmıştır.⁸ Bundan dolayı tasavvuf düşüncesinde geleneksel olarak insanı Allah'a ulaştıran yollardan aşk ve cezbeyi esas alan “Şuttâr Tarîki” ehlinen kabul edilen Harakânî'nin meşrep olarak Mevlânâ üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kendisinden sıklıkla bahsetmesi de bunun göstergesidir.

Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled (ö. 712/1312), Şems-i Tebrîzî'nin (ö. 645/1247) Konya'dan ayrılmasından sonra babasının daha önce hiç görülmemiş bir heyecan, aşk ve cezbeyle şiirler söylemeye başladığını, ara vermeden gece-gündüz sema yaptığını söylemiştir.⁹ Yani Mevlânâ tam anlamıyla “Şuttâr” ehlinin tavırlarını sergilemeye başlamıştır. Esasen Şems-i Tebrîzî de “Şuttâr Tarîk”ine mensup bir şahsiyettir. Mevlânâ ile yıllarca beraber olmuş biridir. Onun bu halinin Mevlânâ'yı etkilememesi

⁶ Necmeddin-i Kübra, *Usûlü Aşere, (Tasavvufî Hayat içinde)*, çev. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 40-44.

⁷ Ali b. Osman el-Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, nşr. Ahmed Rabbânî el-Hücvîrî (Lahor: y.y., 1387/1967), 183; krş. Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 239.

⁸ Süleyman Uludağ, “İslâm'da Tasavvuf ve Mevlânâ'nın Tasavvuftaki Yeri”, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî 800. Yıl* (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2007), 78.

⁹ Sultan Veled, *İbtidânâme*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı (Ankara: Güven Matbaası, 1976), 65,69; Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/441-448.

mümkün değildir. Her ikisinin yaşadığı olaylar, etkileşimin varlığını açıkça göstermektedir. Ancak kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Şems daha Konya'ya gelmeden önce ilk defa Dımaşk'ta Mevlânâ ile karşılaşmıştır.¹⁰ Burada iken Mevlânâ'daki aşkı ve cezbeği görmüş, bunu geliştirmek için onun sohbet dostu olmuştur.¹¹ Bu durum, Mevlânâ'nın Şems ile karşılaşmadan önce aşk ve cezbe halini yaşadığını, dolayısıyla Şems'in mevcut halin ortaya çıkmasını tetiklediğini veya ortaya çıkmasını sağladığını söylemek gerekir. O halde Mevlânâ'yı meşrep olarak etkileyen, Şems'ten önce Şuttâr ehlinden olan ve o ekolün temsilcisi kabul edilen Bâyezîd Bitâmî'den üveysî yolla bunu devam ettiren Ebu'l-Hasan Harakânî olsa gerektir. "Tarîk-i Şuttâr" meşrebinin Mevlânâ düşüncesinin ilk yıllarından beri var olduğu, bu sebeple meşrebe yönelik etkisini de ilklerde aramanın daha isabetli olacağı muhakkaktır.

1.2. Zaman ve Mekân Ötesi İdrak: Keşf ve İlham

Tasavvuf ehline göre insanın kemâle ermesi; ruhun terbiyesi, kalbin tasfiyesi, nefsin tezkiyesi ve ahlakın güzelleşmesiyle mümkündür. Bunun için ciddi ve usulüne uygun manevî/ruhsal eğitim sürecine ihtiyaç vardır. Sûfîler bu eğitime seyr ü sülûk demişlerdir. Şüphesiz söz konusu eğitimin kâmil bir mürşid rehberliğinde yapılması gerekir. Yine tasavvuf ehline göre bazı dinî konularda bilgi edinmede insan akli ve duyuları yetersiz kalmakta, hakikati elde etmede tek başına başarılı olamamaktadır. İşte böyle durumlarda manevî/ruhsal eğitimini tamamlayıp benlik dönüşümünü kemâle erdiren kişi, akıl ve duyuların dışında bazı dinî konularda doğrudan bilgi elde edebilir. Sûfîler buna keşf veya ilham demişlerdir. Bu sebeple tasavvuf literatürüne keşf, "akıl ve duyuların yetersiz kaldığı ilahiyat konularında doğrudan bilgi edinme yolu anlamında bir tasavvuf terimi"; ilham da "feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgi" şeklinde yer almıştır.¹²

¹⁰ Ahmet Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn (Âriflerin Menâkıbeleri)*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), II/193.

¹¹ Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/511-516; Midhat Baharî Beytur, *Mesnevî Gözüyle Mevlana* (İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2005), 57-62.

¹² Süleyman Uludağ, "Keşf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet

Yaşadığımız çağda bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle insanoğlunun ulaştığı bilgiler, kadim ve geleneksel bazı hakikatleri daha rahat anlaşılır hale getirmiştir. Nitekim insanın taşıdığı enerji üzerinde yapılan bazı çalışmalarda, insanın bilinç ve enerjiden oluşan sınırsız bir varlık olduğu kabul edilmiştir. İnsanın temel yapı taşının ışık olduğunu söyleyen *Frekans* isimli kitabın yazarına göre, “İnsanın ruhsal enerjisi, şeffaf bir elmas ışığı şeklindedir ve gözle görülebilir.” Ona göre bu ışık oldukça “Parlak, saf ve temizdir.” İnsan, “milyonlarca başka enerjiye maruz kalan ve bu enerjilere nüfuz eden bir enerjiler toplamı”dır. İnsan ruhu, oldukça yüksek frekanslıdır. Yani en yüksek ve en natürel kişisel titreşimleri olan, yetenekli, potansiyel gücü yüksek, yeni şeyleri rahatlıkla anlayıp keşfetme becerisine sahip, frekansını başka insanlara, gruplara, mekânlara veya zaman aralıklarına ayarlayan özelliklere sahiptir. Böyle olan insanların anlayış becerisi yüksek olur ve artış halindedir, zaman içinde daha da bilgeleşir ve zihin oldukça açık hale gelir. “Telepati, ışınlama, durugörü ve psikokinezi yani bilinç gücüyle objeleri hareket ettirebilme yetisi” kazanır. Bilinç yoluyla bedensiz varlıklarla, manevî değişimini tamamlayan rehberlerle, kişinin ruhen ait olduğu gruplar ve hatta ölümlerle iletişime geçebilir.¹³ Günümüz modern bilimlerinde bu ve benzeri tespitler, kadim tasavvuf geleneğinde bazı sûfilerin keşf ve ilham yoluyla elde ettikleri bilgiler ile yaşadıkları akıl üstü halleri daha rahat ve kolay anlaşılır kılmaktadır.

Tasavvuf tarihi boyunca bütün sûfilerin bir kısım bilgileri keşf veya ilham yoluyla elde ettiklerini, keşfe önem verdiklerini veya ön planda tuttuklarını söylemek, doğru olmadığı gibi gerçekçi de olamaz. Ancak bununla beraber, bazı sûfilerin, özellikle Şuttâr ehlinden olanların zaman ve mekân ötesi bir idrakte keşf yolunu kullandıkları, o yolla elde ettikleri bilgilere eserlerinde yer verdikleri de bilinen bir gerçektir. Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî, Ebu'l-Hasan Harakânî, Ebû Saîd Ebu'l-Hayr, İbnü'l-

Vakfı Yayınları, 2022), 25/315-317; Reşat Öngören, “Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darülfunun İlahiyatı]* 5 (2002), 85-96; Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/98-100.

¹³ Penney Peirce, *Frekans* (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2019), 55, 63.

Arabî (ö. 638/1240), Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ, İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780) gibi sûfîler, aklı, zamanı, mekânı aşarak keşf ve ilham yolunu kullanmış ve bu yollara eserlerinde yer vermişlerdir.

Mevlânâ, baş eseri *Mesnevî*'de pek çok sûfiden bahsetmiştir. Bunlardan bir kısmını ele aldığı konu içinde ismini anarak, bir kısmını ise menkıbe başlığına ismini vererek zikretmiştir. İşte Ebu'l-Hasan Harakânî, Mevlânâ'nın hem konu içinde hem de menkıbe başlığı vererek adını açıkça zikrettiği bir şahsiyettir. Bu anlamda, diğer tasavvuf ehline göre ondan daha fazla etkilendiğini söylemek gerekir. Nitekim *Mesnevî*'nin dördüncü cildinde, doğrudan Şuttâr, keşf ehli ve uveysî yolla Harakânî'nin mürşidi olan Bâyezîd-i Bistâmî ve Harakânî'nin ismiyle bir menkıbe konusu açmıştır. Şüphesiz bu durum, Mevlânâ'nın keşf ehli Harakânî'den etkilendiğinin açık göstergesidir. Mevlânâ *Mesnevî*'de Ebu'l-Hasan Harakânî için, "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Doğuşunu Bâyezîd'in Yıllar Önce Müjde Vermesi, Onun Suret ve Sîretine Ait Nişaneleri Birer Birer Söylemesi ve Tarihçilerin Tahkik İçin Bunları Yazmaları" ismi ile bir menkıbe bahsi açmıştır.¹⁴ Mevlânâ'nın kendisinden yüzyıllar önce yaşamış Harakânî ve mürşidi Bistâmî'nin keşf ehli olmalarından bahsetmesi, onlar adına konu başlığı açması, o sûfîlerin kendi üzerinde etki bıraktıklarının açık göstergesi kabul edilir.

Söz konusu menkıbe bahsinde Mevlânâ, Harakânî ve mürşidi için şöyle demektedir:

"Bâyezîd: Şu taraftan bana bir dost kokusu geliyor; bu köyden, manevî bir padişah yetişecektir. Bu kadar yıl sonra, burada bir padişah doğacak, göklere çadır kuracaktır.

Onun yüzü, Hakk'ın gül bahçesinin gülleri gibi açılıp saçılacak, manevî bir gül olacak, makamca benden de üstün olacak, beni geçecek." dedi.

Müridin biri, "O büyük zatın adı nedir?" diye sordu. "Adı Ebu'l-Hasan'dır." dedi. Kaşının, çenesinin ne şekilde olduğunu tarif etti.

Boyunu, rengini, şeklini, saçını, yüzünü bir bir anlattı. Onun iç huylarını, manevî sıfatlarını, yolunu, yerini, makamını, varını yoğunu hep açıkladı.

¹⁴ Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), 4/147.

Hız. Bâyezîd'in haber verdiği tarihi yazdılar ve onun sözleri ile tarih sahifelerini süslediler. Tam o vakit, o tarih gelince, o manevî padişah doğdu ve manevî saltanat bahsini kazandı.

Bâyezîd'in ölümünden yıllarca sonra Ebu'l-Hasan doğdu. Bâyezîd-i Bistâmî Hazretleri Şeyh Ebu'l-Hasan'ın huyları hakkında ne söyledi ise aynen çıktı.

Lütfuna, ihsanına, elinin açıklığına, darlığına dair ne dedi ise çıktı. Bu ne yıldız bilgisidir ne remil ne de rüya yorumudur. Bu, Hakk'ın ilhamıdır, doğruyu en iyi bilen de Allah'tır.

Sûfiler, halktan bunu gizlemek ve onların karşı gelmelerini önlemek için ilahî ilhama "gönül vahyi" demişlerdir.

Ey Hak yolcusu! Sen de istersen ona 'gönül vahyi' de. Zaten Allah adamlarının gönlü, Hakk'ın nazar ettiği yerdir. Gönül uyanık olunca, oraya gelen ilham, nasıl olur da yanılır..."¹⁵

Mevlânâ'nın neredeyse yorum ve açıklamalara gerek bırakmayacak kadar *Mesnevî*'de sarîh ifadelerle kendisinden yıllar önce ve başka bir coğrafyada yaşamış Harakânî'den açtığı bahis ve anlatım biçimi, Harakânî ve müşîdi Bâyezîd'e ait zaman ve mekân ötesi idrak yolu olan keşf ve ilham yöntemidir. Şüphesiz burada Harakânî ve müşîdidinin Mevlânâ üzerinde bu alanda etki ettiği ortadadır. Zira Mevlânâ, menkıbeyi o kadar detaylı anlatmaktadır ki, âdeta okuyucuya keşf ve ilhamın imkânını, değerini, olabilirliğini, ehli tarafından yaşandığını, bilgi elde etme metodu olduğunu açık ifadelerle izah etmek istemiştir. Üstelik menkıbe için seçtiği karakter şahsiyetler, tasavvuf tarihi içinde aşk, vecd, cezbe gibi Şuttâr ehli olan ve Mevlânâ'nın da aynı anlayışta olduğu sûfilerdir. Bu durum bile, Harakânî'nin Mevlânâ üzerinde çeşitli alanlarda etki bıraktığını göstermesi bakımından yeterlidir.

1.3. Zaman ve Mekân Ötesi Manevî İletişim/Eğitim: Üveysîlik

Tasavvuf düşüncesinde üveysîlik, "farklı bir zaman ve mekânda bulunun birinin zâhiren görme imkânının olmadığı kişi ya da kişilerle idrak ötesi vasıtalarla iletişime geçip manevî eğitim alması ve bu yolla meydana

¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/147.

gelen tarikat” anlamında kullanılan tasavvuf terimidir. Hz. Peygamber zamanında Yemen’de yaşayan ancak kendisiyle bizzat görüşmeden Müslüman olan Üveys el-Karanî’nin (Veysel Karanî) (ö. 37/657), rüya veya diğer manevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşad edilmesinden mühlhem bu kavram kullanılmıştır. Böyle kişilere üveysî, bu yola da üveysîlik denilmiştir.¹⁶

Tasavvuf tarihinde üveysîlikle nitelenen pek çok sûfî olmuştur. Bunlardan ilki, İbrahim b. Edhem’dir. Onun Hızır’dan veya Veysel Karanî’nin ruhaniyetinden feyiz aldığı kabul edilmiştir. Yine tasavvuf kaynaklarında ilk dönem sûfîlerinden Bâyezîd-i Bistâmî’nin Ca’fer-i Sadık’tan (ö. 148/765), Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Bâyezîd-i Bistâmî’den, Feridüddin Attâr’ın Hallâc-ı Mansur’dan (ö. 309/922), Bahaeddin Nakşibend’in (ö. 791/1389) Abdülhalik Gucdüvânî’den (ö. 617/1220) üveysî yolla manevî terbiye aldıkları ifade edilmiştir.¹⁷

Mevlânâ, menkıbesinde model olarak verdiği Harakânî’nin zaman ve mekânı aşan manevî bir yolla mürşidi Bâyezîd-i Bistâmî’yle iletişim halinde oluşunu “koku” metaforu ile anlatmıştır:

“Ebu’l-Hasan’ın durumuyla ilgili olarak Bâyezîd’in hikâyesini duydu mu? Bir gün o takva sultanı müritleriyle birlikte ovaya ve sahraya doğru gidiyordu.

Rey dolaylarındayken ansızın ona Harakan tarafından güzel bir koku geldi. O yana bakıp iştiyakla inledi ve rüzgârın getirdiği kokuyu kokladı.

Yakub gibi Yusuf’tan şifa kokusu gelir her an burnuna...

Zaten bu koku, yüz binlerce perdeyle gizlenebilecek, bu dünyaya ait bir koku değildir. Keskinliğiyle dolup taşı ovalar. Ova nedir ki, dokuz göğü de geçti...

Ey sır bilen ve sır söyleyen! Seni avlayanı lütfet, söyle. Bâyezîd dedi: “Şaşılacak bir koku geldi bana. Peygamber’e Yemen’den gelen koku gibi.

Muhammed demişti, seher yelinin eliyle bana Yemen’den Allah’ın kokusu

¹⁶ Necdet Tosun, “Üveysîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/400.

¹⁷ Feridüddin Attâr, *Tezkiretu’l-Evliyâ*, nşr. R. Nicholson (Tahran: Dünyâ-yi Kitâb, 1370), 1/24; akr. Çiftçi, “Mevlânâ ile Şems-i Tebrizî’ye Göre Ebu’l-Hasan-i Harakânî”, 575; Tosun, “Üveysîlik”, 42/400.

geliyor. Üveys'ten ve Karan'dan garip bir koku geldi de Peygamber'i mest edip neşelendirmişti.”¹⁸

Mevlânâ, bu hikâyeyle tasavvuf düşüncesinde ruhsal ve benlik dönüşümlerini kemâle erdirmiş kişilerin bu âlemin fiziksel boyutunu aşarak metafizik boyutta manevî eğitim almaları kabul edilen üveysilik anlayışını izah etmiştir. Esasen Mevlânâ'nın “koku” metaforu ile tasavvuftaki “Üveysilik” düşüncesinin izahını, aynı menkıbede telmihte bulunduğu Kur'ân-ı Kerim'de yer alan Hz. Yakup'un oğlu Hz. Yusuf'un kokusuyla teyit etmiştir: “*Kafîle Mısır'dan ayrılınca babaları, 'Eğer bana bunamış demezseniz, inanın ben Yusuf'un kokusunu alıyorum.' dedi.*”¹⁹ Ayrıca Mevlânâ, Peygamber Efendimiz'in, “Ben Rahman'ın kokusunu Yemen'den alıyorum.”²⁰ hadisine de atıfta bulunmuştur.

Mesnevî şarihi Ahmet Avni Konuk (ö. 1938), yukarıda *Mesnevî*'den ıktibas ettiğimiz beyitleri yorumlarken ruhlar âleminde olan şeylerin cisimler âlemine tesir edeceğini söylemiştir. Ona göre, ruhlar âleminde olan şeylerin tesiri için uzaklık ve yakınlık söz konusu değildir. Nitekim o, Kur'ân-ı Kerim'de geçen Hz. Yusuf'un kokusu ve gömleğinin Hz. Yakup'a getirilip onu gözlerine sürmesi ve gözlerinin açılmasını da şöyle anlatmaktadır: “Hz. Yusuf, babası Hz. Yakup'a götürülmek üzere gömleğini kardeşine verdi. O da gömleği Mısır'dan alıp Kenan iline doğru yola çıktı. Uzak mesafeye rağmen Kenan ili Hz. Yusuf'un gömleğinin kokusuyla doldu. Kokuyu sadece Hz. Yakup hissetti.” Avni Konuk'a göre esasen bu tabirler, zahiren mecaz gibi görünür ancak hakikat nazariyle bakıldığında hakikatin kendisidir. Zira Kenan ili mecaz, Hz. Yakup hakikattir.²¹

Böylece Mevlânâ, tasavvuf geleneğinde kabul gören üveysilik düşüncesini öncelikle ayet ve hadislerle bağlantılı hale getirmiş, daha sonra da ekolünden etkilendiği, kendisi gibi aşk ve cezbe ehli, ilk dönem tasavvuf teorisyenlerinden Ebu'l-Hasan Harkânî'ye dayandırmıştır.²²

¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/147 vd.

¹⁹ Yûsuf 12/94.

²⁰ Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdülhâdî Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî 1351), 1/260.

²¹ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004-2009), 7/544-545.

²² F. Cangüzel Güner Zülfikar, “Kokusunun Nuruyla İrşad Eden Bir Üveysî Velî Ebu'l-Hasan

1.4. Anlama Gizlenmiş Derinlik: Metafor (Mecaz/Sembol İfadeler)

Mevlânâ, genelde İslam düşüncesinde, özelde de tasavvuf düşüncesinde metaforu (mecaz/sembol ifadeleri) en çok ve en iyi kullanan âlim, sûfî, şair, mütefekkir bir şahsiyet olarak kabul edilmiştir. Yukarıdan itibaren *Mesnevî*'den verilen iktibasların neredeyse hepsinde pek çok metafor iç içe kullanılmıştır. Nitekim Mevlânâ, menkıbe konusu yaptığı Ebu'l-Hasan Harakânî örneğinde görüldüğü gibi, tasavvufî sembollerin bir kısmını mükemmel bir bütünlük içinde kullanmıştır. O, *Mesnevî*'de geçen bir beytinde söz konusu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Kıssa bir ölçüğe benzer; mana, içindeki taneye. Akıllı kişi taneyi alır, ölçek var mı, yok mu Ona bakmaz.”²³

Mevlânâ'nın eserlerinin bütününde anlatımın amacının anlaşılacak olduğunu görmek mümkündür. Ona göre mecaz ifadeler veya metaforik anlatımlar, anlamı güçlendirmek için kullanılan motiflerdir. Bundan dolayı zahiri görüntüye veya dış yüzeye takılmamak gerekir. İç dünyalarını manevî kirlerden arındırıp berraklaştırabilen kimseler, mecazî lafızların derinliğini hemen anladıkları gibi o lafızlarda herhangi bir tutarsızlık da görmezler. Hatta idrak melekelerinden sadece aklını doğru kullanabilenler, mecaz içinde gizlenmiş derin manayı kolaylıkla kavrayabilirler. Bu sebeple metaforik anlatımlar, benlik cevherinin farkına varan için hem mana derinliğini açan hem de hünerli bir üslupla gizleyen anlatım yöntemidir.²⁴

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de menkıbe konusu yaptığı Ebu'l-Hasan Harakânî'nin haberini, yıllar öncesinden farklı coğrafyada yaşayan mürşidi Bâyezîd-i Bistâmî'nin ağzından sembolik bir anlatım tarzıyla hünerli bir şekilde ifade etmesi, ondan etkilendiğinin açık örneğidir. Nitekim o, aşağıdaki ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Harakânî ve şeyhini içinde pek çok derin manalar barındıran metaforlarla şöyle anlatmıştır:

Harakânî”, *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Kars: Seyyid Ebu'l-Hasan Harakânî Vakfı, 2012), 398.

²³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/278.

²⁴ Hamdi Kıziler, Şerife Elvan Öksüzöğlü, “Mevlânâ ve Yunus Emre Düşüncesinde Dert Kavramı Bağlamında Metaforik Anlatım”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2023), 293.

“Ebu’l-Hasan’ın durumuyla ilgili olarak Bâyezîd’in hikâyesini duydun mu? Bir gün o takva sultanı müritleriyle birlikte ovaya ve sahraya doğru gidiyordu.

Rey dolaylarındayken ansızın ona Harakan tarafından güzel bir koku geldi. O yana bakıp iştiaqla inledi ve rüzgârın getirdiği kokuyu kokladı.

Güzel kokuyu aşkla içine çekiyor ve ruhu rüzgârdan şarap tadıyordu. Hani buzlu suyla dolu testinin yüzünde ter gibi su damlaları belirir.

Ve testinin içinden su sızmadığı halde havanın soğukluğundan su damlaları oluşur ya. Koku getiren rüzgâr da ona su olmuş ve su onun için saf şaraba dönüşmüştü.

Onda sarhoşluk belirtileri belirince bir mürit hemen meseleyi anlamaya çalıştı. Sonra sordu, beş [duyu] ile altı [yön] perdesinin dışında olan bu güzel haller.

Bazen kızarıp bazen sararıyor, bazen de bembeyaz yüzün. Durum nedir, muştı mu var? Kokluyorsun, ama görünürde gül yok. Şüphesiz bu, gayb âleminde, hakiki güllerin açtığı gül bahçesindendir.”²⁵

Mesnevî şarihlerinden Avni Konuk, buradaki “gül”den muradın “ulûhiyet mertebesi ve Hakikat-i Muhammediyye”, “gülzâr”dan muradın ise “mertebe-i ervâh” olduğunu belirtmiştir. Ona göre, “ulûhiyet mertebesi ve Hakikat-i Muhammediyye” mertebesi, bütün ilahî isim ve sıfatların tecellisidir. Yine Konuk, “rüzgâr”ı da âşık ve maşukaların habercisi olarak ifade etmiştir.²⁶

Mevlânâ, hünerli bir şekilde kullandığı sembolik dille Bâyezîd ve müritlerini konuşturmuş, Harakânî’yi överek yüceltmiş, onun manevî derecesinin yüksekliğini ifade etmiştir. Şüphesiz bu durum, birinin başkasına olan hayranlığının da göstergesidir. Buradan hareketle denilebilir ki Mevlânâ, kendisinden asırlar önce yaşamış Harakânî’den etkilenmiş ve onu menkıbe konusu yaparak yüceltmıştır.

1.5. Zâhir ile Bâtın (Açık/Dış Bilgi ile Örtük/İç Bilgi)

Çatışması

Tasavvuf düşüncesinde genel olarak bilgi, zâhir (açık/dış) ve bâtın

²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/147 vd.

²⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 7/534 vd.

(örtük/iç) olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Zâhir bilgiyle insanın dış âlemde ihtiyaç duyduğu anlamlar ve dolayısıyla şahsiyetin sağlıklı gelişimi hedeflenmiştir. Bâtın bilgiyle de insanın iç âlemindeki ilahî tecellilerin doğru algılanması, sırların keşfedilmesi, idrak melekelerinin doğru kullanımıyla varlıkların hakikatinin anlaşılması hedeflenmiştir. Tasavvuf ehli için asıl olan, manevî idrak ve tecrübeyle eşyanın sır örtüsünü kaldırarak keşfetmek ve nihayet hakikate ulaşmaktır.²⁷

20. yüzyılın gelenekselci sûfî düşünürlerinden İsa Nureddin (Frithjof Schuon (ö. 1998), zâhir bilginin amacının mutlaka bâtın bilginin keşfedilmesine yardımcı olması gerektiğini söylemiştir. Ona göre, sûfinin öncelikli amacı, sahip olduğu açık/dış bilgiyi içselleştirmesidir. Bu, onun inanç düzeyini taklitten kurtarıp tahkike taşır. Arkasından iç/örtük veya hakikat bilgisini talep etmelidir. Sûfî için bu bilgi derin, değişimci ve dönüşümcü etkisi olan tüm benliği kuşatan bir bilgidir.²⁸

Manevî âlemde eşyanın, görünenin ötesindeki hakikatini keşfedebilmek yetkinliğine ulaşan sûfî, başta dil olmak üzere maddî âlemde “anlama, anlaşılma, anlatma” gibi bir kısım sıkıntılarla karşılaşır. Zira sûfinin keşfen elde ettiği bilgi subjektiftir ve bu durum hem zihinsel algı düzeyini aşar hem de duyular aracılığıyla algılanan bilgi sahasının dışına çıkmış olur. İşte bu noktada bâtın/örtük bilgi sahibi mutasavvıf, dilin imkânlarını zorlamaya başlar. Bilgiyi aktarma aracı olarak metaforik, sembolik hatta karikatüristik anlatım biçimini kullanır.²⁹

Esasen zâhir ve bâtın tarzıyla bilgi anlatımı veya mesaj verme yöntemi, öteden beri insanoğlunun hayatında hep var olmuştur ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Nitekim yapılan bazı çalışmalarda, açık bilgi ile örtük bilginin anlatımında seçilen konu ile öznenin tanınırlığı, inandırıcılığı, güvenilirliği, şöhreti gibi bazı özelliklere sahip olmasının oldukça etkili ve önemli olduğu belirtilmiştir. Bu husus, verilmek istenen

²⁷ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 79.

²⁸ Frithjof Schuon, *Spiritual Perspectives and Human Facts* (Prennial Books, 1970), 146.

²⁹ Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 176; Kızıler - Öksüzöğlu, “Mevlânâ ve Yûnus Emre Düşüncesinde Dert Kavramı Bağlamında Metaforik Anlatım”, 296.

mesajın birey ve toplum üzerinde ikna ediciliği ve daha büyük kitlelere yayılması açısından da önemlidir.³⁰

Mevlânâ'nın çok mahirane şekilde kullandığı zâhir ve bâtın bilgi tarzının buradaki kaynağı, Ebu'l-Hasan Harakânî'dir. Bu sebeple Mevlânâ *Mesnevî*'sinde onun adına bir menkıbe başlığı açmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi, aslında Mevlânâ'nın etkisinde kaldığı pek çok şahsiyet, olay veya olgunun olduğu muhakkaktır. Ancak her birini eserlerinde konu etmediğine ve kendisince bazılarına yer verdiğine göre bu durum o yer verdiği konu veya şahıslardan etkilendiğini göstermesi bakımından yeterli bir husustur. Buradaki örnekte olduğu gibi menkıbede Harakânî ile hanımı üzerinden açık/dış bilgi dilini kullanarak bir kurguyla bir kısım ince ve derin anlamları gizlemek suretiyle bazı detayları anlatmıştır. Şüphesiz Mevlânâ'nın vermek istediği mesajda ana karakter, Harakânî'dir. Çünkü o, Mevlânâ için aşk ve cezbe ehli (Şuttâr) biri, zaman ve mekân ötesi iletişim kurabilen bir üveysî; söz, tutum ve davranışlarıyla idrakleri zorlayan keşf ehli, metaforik anlatımı ustaca kullanan meşhur, etkileyen ve dönüştüren bir sûfidir. Âdetâ Mevlânâ'nın aradığı tüm hususları üzerinde barındıran bir şahsiyettir. İşte bundan dolayı da Harakânî, Mevlânâ'nın birçok alanda etkilendiği şahsiyetlerden biridir.

Mevlânâ'nın uzun uzun ve iç içe birkaç metaforik anlatımla hikâye ettiği Harakânî ile hanımı menkıbesi, kanaatimizce tasavvuf geleneğinde zâhir ve bâtın arasındaki çatışmaya örnek olabilecek niteliktedir. Zira Harakânî'nin hanımı hakkında adı dahil neredeyse hiçbir bilgi mevcut değildir. Hayatını paylaştığı kişinin tasavvuf ehli olmasına rağmen onu anlamayan, hal ve hareketlerine tepki veren, geçimsiz, sert karakterli biri olarak menkıbe konusu edilmiştir.³¹ Bu durum, Mevlânâ gibi büyük bir sûfinin eşyanın arkasında mevcut gerçek hakikati anlamak için vermek istediği mesajı, seçtiği bir karakter üzerinden zâhire/görünüre bürün-

³⁰ Nesrin Feyzioğlu, "Laswell'in İletişim Kuramına Göre Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Yer Alan Hasan-ı Harakânî Menkıbelerinin Okunması", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Kars: Seyyid Ebu'l-Hasan Harakânî Vakfı, 2012), 172.

³¹ Tahirulmevlevî, *Mesnevî Şerhi*, çev. Tahir Olgun (İstanbul: Şamil Yayınları, 2007), 17/173 vd.; Çiftçi, "Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-ı Harakânî", 579.

dürerek anlatması için oldukça uygun bir anlatım biçimidir. Menkıbe, *Mesnevî*'de geçmektedir. Menkıbeye göre, “Harakânî’yi evinde ziyaret edenler onu sorunca hanımı, uygun olmayan ifadelerle eşini kötülemiş, ağır konuşmuş, akli başında olmayan biri olarak nitelemiş, gelenlerin de peşinden gitmemelerini söylemiştir...”³²

Mevlânâ, bu hikâyede Harakânî’ye en yakın biri olan hanımını; kendisine inanmayan, iç âlemini ve manevî mertebesini anlamayan, kendisine ve misafirlerine kötü davranan, hakkındaki kanaatini herkese anlatmaktan çekinmeyen, sıkıntı üreten ve eziyet veren bir karakter şeklinde canlandırmıştır. Buna karşılık Harakânî, hanımının bu tutumuna devamlı sabır gösterip cefasına katlanarak yüksek mertebelere kavuşan bir insan karakterini temsil etmiştir. Menkıbede Harakânî, eşinin eza ve cefa yükünü çekerken kendisi de ormanların en vahşi, en yırtıcı ve kralı kabul edilen aslana hükmederek yükünü çektirecek kadar da büyük gösterilmiştir. Mevlânâ, bu menkıbede açık bir şekilde; söz, olay veya olguların zâhirde/ dış âlemde görünmesi ile onların arka planındaki hakikatinin (bâtınının) farklı olabileceğini anlatmaya çalışmıştır. Başka bir ifadeyle zâhir ehli ile bâtin ehlinin çatışmalarını ele almıştır.³³

Tasavvuf düşüncesinin ortaya çıktığı ilk zamanlardan beri, kendilerini “ehl-i zâhir” olarak nitelendiren ve şeriatı korumaya çalıştıklarını söyleyen bir kesim, tasavvuf ehliyle ihtilafa düşmüş, onları eleştirmiş ve hatta dine aykırı davranmakla suçlamıştır. Tasavvuf ehli de onlara karşı kendilerini savunmuş, dış âlemde duyularla görünenin ötesinde her şeyin aynı zamanda görünmeyen bâtin/örtük bir hakikatinin olduğunu, bunu da ancak “ehl-i bâtin” denilen kişilerin anlayabileceğini söylemişlerdir. Mevlânâ da *Mesnevî*'de ehl-i zâhir ile ehl-i bâtin arasındaki bu çatışmaya Harakânî ve hanımı üzerinden işaret ederek tasavvufu anlamayan ve karşı olanlar ile işin iç yüzünü farklı idrak edenlerin durumuna işaret etmiştir. Buradan hareketle, Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Mevlânâ'nın düşünce dünyasında etkili bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

³² Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/163 vd.

³³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/43 vd.; Çiftçi, “Mevlânâ ile Şems-i Tebrizî’ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî”, 580, 581.

Sonuç

İnsan, tabiatı gereği sosyaldır ve diğer varlıklarla sürekli etkileşim halindedir. Etkileyen ve etkilenen varlık türünün en önde geleninin insan olduğu muhakkaktır. Etkileşim, bir insan üzerinden olabildiği gibi, bir eser, olay veya olgu üzerinden de olabilmektedir. Bu çalışmada konu olan Mevlânâ ve Ebu'l-Hasan Harakânî özelinde bakıldığında, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde sıklıkla ve uzun sayılabilecek düzeyde Harakânî'den bahsetmesi, ondan etkilendiğini göstermektedir. Mevlânâ'nın sadece Harakânî'den değil, aynı zamanda birçok diğer sûfiden de etkilendiği bilinen bir gerçektir. Bu etkileşimler, Mevlânâ'nın eserlerinde ve düşünce dünyasında derin izler bırakmıştır.

Harakânî'nin adının birçok tarikat silsilesinde geçmesi ile aşk ve cezbe halini yaşayan “Şuttâr” ehlinen olması, onun tasavvuf düşüncesinde etkili bir sûfî olduğunu göstermektedir. Bu etki, Mevlânâ gibi büyük bir sûfîye de sirayet etmiştir. Bu sebeple kaynaklarda, Harakânî'nin Nakşibendiyye tarikatının ilk meşayihinden birçok sûfîyi etkileyip onların silsilelerinde yer aldığı ve bu etkinin yüzyıllarca devam edip Mevlânâ'ya kadar yine silsile yoluyla ulaştığı anlaşılmıştır. Mevlânâ'nın Harakânî'yi manevî mürid olarak kabul etmesi ve onu övücü sözlerle *Mesnevî*'sinde sıklıkla anması, Harakânî'nin tasavvuf düşüncesindeki önemini vurgulamaktadır.

Bu çalışmayla, Mevlânâ'nın tasavvuf düşüncesinde Harakânî'nin etkisi, bu iki büyük sûfinin Anadolu'da tasavvuf düşüncesinin kurucu teorisyenleri olarak rollerinin ortaya çıkması ve etkileşimleri bakımından katkı sağladığı düşünülebilir. Bu etkileşimler, tasavvuf düşüncesinin aşk, vecd ve cezbe gibi kavramlarla şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Harakânî'nin “Tarîk-i Şuttâr” meşrebinin Mevlânâ'nın tasavvuf düşüncesinde önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Şüphesiz Mevlânâ'nın aşk, vecd ve cezbe gibi tasavvufî halleri, Harakânî'nin onda bıraktığı tesirlerle şekillenmiş ve hayatında önemli bir yer tutmuştur. Bu durum, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde Harakânî'nin bu hallerinden çokça bahsetmesiyle de doğrulanmaktadır. Aynı durum, tasavvuf düşüncesinde akıl ve duyuların ötesinde doğrudan bilgi edinme yolları olarak kabul edilen keşf ve ilham için de söz konusudur. Mevlânâ, Harakânî ve müridi

Bâyezîd-i Bistâmî üzerinden tasavvuf düşüncesinde yer alan keşf ve ilham konusunu işlemiş, âdetâ keşf ve ilhamın imkânını, değerini, olabirliğini, ehli tarafından yaşandığını, bilgi elde etme metodu olduğunu açık ifadelerle izah etmiştir. Harakânî'nin bu yollarla elde ettiği bilgilerin, Mevlânâ'nın eserlerinde yer bulması, onun düşünce dünyasında derin bir etki bıraktığını göstermektedir.

Üveysîlik anlayışının da Harakânî'nin Mevlânâ'nın düşünce dünyasında bıraktığı bir diğer önemli etki olduğu anlaşılmaktadır. Üveysîlik, tasavvuf geleneğinde, farklı zaman ve mekânlarda bulunan kişilerin manevî yollarla iletişime geçip eğitim almalarını ifade eder. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de, Harakânî'nin müşidi Bâyezîd-i Bistâmî'den üveysî yolla manevî eğitim alıp kemâle erdiğini konu edinip atıflarda bulunması, Harakânî'nin etkisini açıkça göstermektedir. Ayrıca Mevlânâ'nın anlatımlarına derinlik kazandırmak ve anlaşılmasını sağlamak için sıkça metafor/sembol kullanması, varlıkların zâhir/görünür bilgilerinin yanında bâtın/örtük bilgilerinin de olduğunu anlatarak Harakânî üzerinden hikâyeleştirmesi de ondan etkilendiği başka alanların olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Buradan hareketle, Mevlânâ'nın tasavvuf düşüncesinde Harakânî'nin etkilerini anlamak, Anadolu'daki iki büyük sûfînin tasavvuf düşüncesinin gelişimini ve bu düşüncenin tarihsel süreçteki yerini daha iyi kavramak açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Attâr, Feridüddin. *Tezkiretu'l-Evliyâ*. nşr. R. Nicholson. Tahran: Dünyâ-yi Kitâb, 1370.
- Beytur, Midhat Baharî. *Mesnevi Gözüyle Mevlana*. İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2005.
- Ceyhan, Semih. "Şems-i Tebrîzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/511-516. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Çiftçi, Hasan. "Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî". *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/14 (2005), 565-590.
- Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdülhâdî Aclûnî. *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.

- Eflâkî, Ahmet. *Menâkıbu'l-Ârifîn (Âriflerin Menkıbeleri)*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Feyzioğlu, Nesrin. “Laswell’in İletişim Kuramına Göre Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde Yer Alan Hasan-ı Harakânî Menkıbelerinin Okunması”. *I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Kars: Seyyid Ebu'l-Hasan Harakanî Vakfı, 2012.
- Hücvîrî, Ali b. Osman. *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. haz. Süleyman Ulu-dağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Hücvîrî, Ali b. Osman. *Keşfü'l-Mahcûb*. nşr. Ahmed Rabbânî el-Hücvîrî. Lahor: y.y., 1387/1967.
- Kızılar, Hamdi - Öksüzoglu, Şerife Elvan. “Mevlânâ ve Yûnus Emre Düşüncesinde Dert Kavramı Bağlamında Metaforik Anlatım”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2023), 287-314. <https://doi.org/10.32711/tiad.1277844>.
- Konuk, Ahmet Avni. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004-2009.
- Kur’ân Yolu*. Erişim 20 Şubat 2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Mevlânâ Celeleddin-i Rumî. *Mesnevî*. çev. Veled İzbudak. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Necmeddin-i Kübra. *Usûlü Aşere. (Tasavvufî Hayat içinde)*. çev. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- Öngören, Reşat. “Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Darulfunun İlahiyat)* 5 (2002), 85-96.
- Öngören, Reşat. “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/441-448. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Peirce, Penney. *Frekans*. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2019.
- Schuon, Frithjof. *Spiritual Perspectives and Human Facts*. Prennial Books, 1970.
- Seyhan, Ahmet Emin. “Anadolu’nun Manevî Mimarlarından Ebu'l-Hasan el-Harakânî’nin Birlikte Yaşama Tecrübesine Katkıları”. *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi* 2/2, (2015).
- Sultan Veled. *İbtidânâme*. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. Ankara: Güven Matbaası, 1976.

- Tahirulmevlevî. *Mesnevî Şerhi*. çev. Tahir Olgun. İstanbul: Şamil Yayınları, 2007.
- Tantik, Abdülaziz. “İnsan Etkileşim İçinde Var Olur”. *Turkish Aawsat*. Erişim 02.02.2025. <https://turkish.aawsat.com/home/article/2474311/abdulaziz-tantik/i%CC%87nsan-etkile%C5%9Fim-i%C3%A7inde-var-olur%E2%80%A6>.
- Tosun, Necdet. “Üveysilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/400. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. “Harakânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/93-94. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. “İslam’da Tasavvuf ve Mevlânâ’nın Tasavvuftaki Yeri”. *Mevlânâ Celâleddin Rûmî 800. Yıl*. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2007.
- Uludağ, Süleyman. “Keşf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/315-317. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Ürün, Ahmet Kazım. “Mevlânâ’nın Edebî Kişiliğini Etkileyen Şahsiyetler ve Eserleri”. *III. Uluslararası Mevlânâ Kongresi*. Konya: 2023.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İlham”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Zülfikar, F. Cangüzel Güner. “Kokusunun Nuruyla İrşad Eden Bir Üveysî Velî Ebu’l-Hasan Harakanî”. *I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Kars: Seyyid Ebu’l-Hasan Harakanî Vakfı, 2012.